
VERES GÁBOR

A BÜKKI FASZÉNÉGETÉS A 20. SZÁZAD UTOLSÓ ÉVTIZEDÉBEN

Észak-Magyarországon a Bükk-hegységben ma már nem találkozunk szénégetőkkel. Nehéz elhinni, hogy a 20. század utolsó évtizedében még gyakoriak voltak a Bükkben a füstölgő szénégető boksák. A nagy múltú foglalkozás talán legutolsó felvirágzása volt ez az évtized.

A 19. század derekától mind több kutató figyelme fordult a téma irányába. A legrészletesebb leírásokkal a néprajzkutatók szolgáltak. Az utóbbi száz esztendőben a szakma történetének csaknem valamennyi fejezetéről keletkezett hosszabb-rövidebb leírás. Ugyanakkor a szénégetés történetét országos szinten áttekintő mű nem jött létre. A kérdéssel foglalkozó publikációk módszertanilag két fő csoportba sorolhatók. Egy részük a különböző régiók szénégetésének teljes bemutatását tűzte ki céljául,¹ a másik csoportba pedig azok az írások tartoznak, melyek egy nagyobb téma részeként foglalkoztak a szénégető tevékenység egy-egy elemével.² A folyamat egészét egy-egy régióban megragadó kutatók közül Paládi-Kovács Attila „Gömöri szénégetők”-ről írott munkáját kell kiemelni. Néhány évtizeddel korábban, 1956-ban Lajos Árpád „Szénégetés a Bükkben” című tanulmányában pedig a mályinkai szénégetőkről írt elsősorban helyi adatközlőktől származó információk alapján. A szénégetés tájegységre vonatkozó történeti összefüggéseinek az áttekintése mellett a tanulmány az 1990-es években a terepen végzett kutatásaimra, interjúkra támaszkodik.

A szénégetés története a régióban

A faszénégetés nagy múltra visszatekintő mesterség. Létrejötté olyan tevékenységi formák megjelenéséhez kapcsolható, melyek az ismert energiahordozóknál nagyobb hőfokot biztosító energiaforrást igényeltek. Európa iparilag fejlettebb területein, ahol edzettebb, ellenállóbb vas és acélfajták előállítására korábban sikerült, már régebbtől volt kísérő mesterség a szénégetés.

Hazánkban első említése II. András király uralkodásának idejéből való, kialakulását azonban – a Kárpát-medence területén is – ettől korábbi évszázadokra datálhatjuk. Annak magyarázatát, hogy 1222-t megelőzően a mesterséget nem említik, nem ismeretlenségében, hanem a források hiányában kell keresni. A 13. századtól keletkezett iratokban már többször is felbukkant, elsősorban a

1 Paládi-Kovács 1990; Kós 1978; Pávay Vajna 1907.

2 Hegyi 1978; É Kovács 1976; Viga 1985. stb.

káptalanok iratanyagai között: Gölnicből³ 1287-ből, a csanádi és a pozsonyi káptalan jegyzőkönyveiben 1349-ből, illetve 1359-ből találkozhattunk említésével.

Ezekből a forrásokból értesülhetünk arról, hogy a szénégetés a 13. századtól már „szénégető máglyákban” történt („Structores Carbonum”). A „boksa” szó, amely a 13. században ismert volt, nem a „szénégető máglya” jelentésében volt használatos. Ezt a tartalmat csak a 19. századtól kapta.⁴ Az ország területén való nagyobb számú előfordulás pedig még nem azt jelentette, hogy egy önálló foglalkozás alakult ki, amely megélhetést biztosított az égetéssel foglalkozóknak. A faszénégetés ekkor még kiegészítő tevékenységként történt. Gyakran a kovácsok maguk égették ki a munkájukhoz szükséges mennyiséget. Ez a termelés azonban a későbbi ipari felhasználás volumenéhez képest elenyésző volt. A történelmi Magyarország erdősültségi foka ekkor még egyébként is magas volt a török hódoltságot követő évszázadokhoz képest. Ez a fajta iparos tevékenység még nem igényelt akkora tömegben faszén, hogy az ország területének jelentős részén ne lehetett volna előállítani.

A gömöri szénégetés expanziója

A szénégetés konjunktúrája a 17. századtól bontakozott ki. A 17. század végén, a 18. század elején a vasművek jelentős része kincstári tulajdonban volt. A Habsburgok gazdaságpolitikája az iparágak többségénél kifejezetten gátolta a hazai iparfejlődést, a vaskohászatban azonban ösztönzően hatott. Az iparág előtt ugyanis megnyíltak a Habsburg Birodalom piacai is. A rhóniczi üzemet⁵ például az ország egyik legnagyobb vasolvasztójává fejlesztették, s 1780-tól feladatává tették „osztrák Szilézia” nyersvassal való ellátását is.⁶ A vaskohászat fejlődéséhez az egyik fontos impulzust tehát a Kamara adta. A 18. században sorra követték a példát a földesurak és tőkével rendelkező polgárok. A szénégetéssel foglalkozóknak a konjunktúra következtében egyre több munkájuk akadt. A megnövekvő kereslet következményeként bővült termelésről legjobban a 19. század elején keletkezett monográfiákból, illetve összeírásokból kaphatunk képet.⁷ Számos település lakosságáról feljegyezték, hogy az esztendő egyes időszakában vagy egészében, főfoglalkozásként szénégetéssel, illetve a faszén fuvarozásával kereste meg a kenyerét.

Az iparvidékek, a vasipar felgyorsuló fejlődése kezdetben közvetlenül nem érezte hatását, hiszen az ottani erdőségek ki tudták elégíteni az olvasztók igényét. Az első nagyobb faszénfogyasztású ipari üzem a térségben a Fazola Frigyes által alapított és vezetett vasmű, mely 1770-től működött. Ez azonban

3 Gölnicbánya / Gelnica, Ma Szlovákia.

4 Kolossváry 1975: 96.

5 Kisgaram / Hronec, Zólyom vármegye. Ma Szlovákia.

6 Heckenast 1989: 627–640.

7 Fényes 1847; Magda 1818.

hamar tönkrement, s csak a 19. század évtizedeiben vett újabb lendületet a vasgyártás a Bükk lábánál. A diósgyőri, a dédestapolcsányi és a szilvásvárad vasgyárak már a helyben égetett szénre alapozták termelésüket. A három üzem termelése – így törvényszerűen energiaszükséglete is – eltörpült a felső-magyarországi, Gömör vármegyében lévők mellett, az energiaéhség ott oda vezetett, hogy az üzemek környékén az erdőségek jócskán megritkultak. A 19. század közepe táján a gömői erdőkből már nem lehetett a faszénszükségletet fedezni. Ekkor évi 1,1-1,2 millió mázsa vasat állítottak elő, ehhez 7.822.000 köbláb szénre volt szükség, amit 87.000 köböl fából lehetett előállítani.⁸ Ennek következtében indult meg a faszén költséges szállítása, elsősorban a határos megyék erdővidékeiről.⁹ A megnövekedett költségek a még érintetlen erdőségek felé orientálták a vasgyártókat. 1836-ban az országgyűlés 12 újabb vasútvonal építéséről döntött, ami további jelentős megrendeléseket ígért. Az energiaválságot leküzdendő határozották el a gömői gyártulajdonosok két üzem felépítését a Bükk-hegység északi lábánál.¹⁰ A fő telepítő tényezőt a fa és az ebből égetett faszén, illetve ekkor már a kőszén jelentette.

A faszén szerepe a vas- és acélgyártásban

A szénégetés további történetének szempontjából fontos, hogy megvizsgáljuk, hogyan változott meg szerepe a vasgyártásban. A legkorábbi olvasztóknál a faszén és az ércet felváltva rakták egymásra, így izzították. A faszénből keletkezett szén-gáz az izzó ércdarab pórusaiba hatolt, s a vas-oxidot redukálta. A kísérő egyéb oxidok szintén megolvadtak és részben kicsepegték az ércből, amely lyukacsos kevés szén-tartalmazó acéllá alakult, ezután a még forró fémből kovácsolással távolították el a pórusokban maradt salakcseppeket, így tömörítették. Később a fűjtató alkalmazásával a nyersvasból a levegő hatására a szén kiégett, és a „szennyezők” mennyisége is csökkent, ezt nevezzük frísítésnek. A tömörítés már nem kézi erővel történt, hanem például vízikerekkel összekapcsolt kovácsszerszámokkal. Ezen az elven működtek a Fazola-féle vashámorok is.¹¹ A faszén tehát egyrészt mint izzító, másrészt mint karbontartalmú tüzelőanyag játszott szerepet a vas- és acélgyártásban. Helyettesíteni csak olyan anyaggal lehetett, amely mindkét tulajdonsággal rendelkezik.

A kőszén izzításra megfelelt, az ércel együtt azonban nem lehetett elégetni, mert nagy mennyiségben maradt utána hamu és salak, mely az előállítandó fém minőségét kérdőjelezte meg. Az olvasztásnál nélkülözhetetlen karbontartalom itt is adott. Megindultak tehát a kutatások, hogyan lehetne a több „szennyezőt” tartalmazó kőszén alkalmassá tenni jó minőségű acél előállítására.

8 Paládi-Kovács 1988: 73–74.

9 Borsod, Zólyom, Nógrád, Szepes.

10 Ózd, Borsodnádásd.

11 Soós 1955: 427–432.

Annak az eljárásnak a felfedezésével, melynek során a „tüzelőanyag” elégetése a nyersvasat tartalmazó kemencén kívül, de azzal összeköttetésben történik, kezdődött meg az a folyamat, melynek során a faszén acélgyártásban való nagy tömegű felhasználása megszűnt. Ebben a rendszerben a vassal csak a tüzelőanyag lángja, illetve füstgáza és az azzal együtt áramló levegő érintkezik. A nagyüzemi gyártásból a faszén kiszorult, de felhasználása nem szűnt meg teljesen. Gyengébb minőségű szenek mellett keverékként továbbra is alkalmazták magasabb hőmérséklet elérése érdekében.¹²

A felső-magyarországi telepések hatása a bükki szénégetésre

A Bükk hegységben folyó szénégetéssel kapcsolatban nem véletlenül került kiemelésre a Gömör megyei iparral való viszony. A régióban ugyanis ezt a tevékenységet Felső-Magyarország ipari körzeteiből áttelepült szénégetők folytatták, köztük többségében szlovákokkal találkozhatunk, az 1860-as évektől kezdve folyamatosan.

Az 1858–59-es esztendőben például az ózdi vasgyár részére Arló és Csernely erdeiben égettek faszenet. Az itt dolgozók kivétel nélkül gömöri szlovákok voltak.¹³ A mályinkai szénégetőkkel kapcsolatban olvashatjuk,¹⁴ hogy maga a község „színmagyar”. Ez azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a mesterséget a szlovákoktól sajátították el az ott lakók. Erre találhatunk utalást Németh Marietta tanulmányában is,¹⁵ melyben a szakszókincs nagyfokú egyezéséről olvashatunk. Külön említést érdemel a Bükk hegység belsejében található település, Répáshuta. Az 1790-ben alapított falu telepítő tényezője a körülvevő óriási erdőségekben keresendő. A terület gazdája az Udvari Kamara volt, mely a 18. század közepétől tervszerű erdőgazdálkodást folytatott.¹⁶ Az erdei munkák elvégzésére északról telepítettek be idegen ajkú lakosságot. Feladatuk elsősorban az itt alapított üveghuták munkaerő- és nyersanyag-, fűtőanyag-szükségletének kielégítése volt. A területre költöztetett, főként szlovák ajkú lakosság etnikailag azonban meglehetősen heterogén volt: cseh, morva, sziléziai német anyanyelvűek mellett a szlovák nyelv három különböző nyelvjárását beszélők voltak a telepések között.

Az üveghuták bezárása után is az erdő maradt a megélhetés fő forrása. A szénégetés mellett a mészégetés is nagy jelentőségre tett szert. A diósgyőri vasgyárnak is szállítottak faszenet, fontosabb volt azonban a Hór-völgyén keresztül az Alföld felé irányuló kereskedelem. A nagyüzem „árnyékában” a háztartási-kisipari célokra történő széneladás oka a falu fekvésében keresendő. A Bükk

12 Bárczy 1959: 15.

13 Paládi-Kovács 1988: 74.

14 Lajos 1956: 22.

15 Németh 1980.

16 Viga 1985: 341–362.

hegység belsejében, hegyekkel körülrárt településen nem lehetett a szükséges táplálékot megtermelni. A táj éghajlata következtében és a kedvezőtlen domborzati viszonyok miatt mezőgazdasági termelésre csak korlátozottan alkalmas. Az Alfölddel való kereskedelem biztosította a falu ellátását.

A kőszén elterjedésének hatása a 19. század derekától a II. világháború befejezéséig

A 19. század második felében annak ellenére, hogy a vas- és acélgyártásban továbbra is konjunktúráról beszélhetünk, a kőszén elterjedése miatt a faszén felvevőpiaca beszűkült. Változatlanul találkozhattunk felhasználásával az üzemekben, de a korábbi évtizedekhez képest jóval kisebb arányban. Arról is értesülhettünk például Ózd környékéről, hogy az 1881–82-es évekre már teljesen megszűnt a faszén égetése.¹⁷ A Diósgyőri Vas- és Acélgyár iratanyagában viszont arról találhatunk feljegyzéseket, hogy a 20. század elején a diósgyőri, újhutai, parasznai és mocsolyási erdőgondnokságoktól évente átlag 22–27 ezer mázsa faszenet vásároltak.¹⁸

A kőszén elterjedése nem jelentette automatikusan a faszénégetés végét. A 20. század első felében kevesebb embernek biztosított megélhetést, mint korábban, de a II. világháborúig felhasználásának mértéke az iparban – a válságévektől eltekintve – stagnálást mutatott. A háztartások és a kisipar jelentős vásárló maradt továbbra is. A cséplőgépekbe, malmokba, darálókbba előszeretettel alkalmazták. Az égetés ekkor már szinte kivétel nélkül az uradalmak hatáskörében folyt.¹⁹

Pangás és újabb konjunktúra a II. világháború végétől a rendszerváltásig

A II. világháborút követő néhány évben a faszénégetés felfutásának lehettünk tanúi. A folyamatot elemezve megállapítható, hogy ennek oka főképp a háborút követő zavaros ipari és kereskedelmi viszonyokra vezethető vissza. Az ipari üzemek és bányák romos állapota átmenetileg a hagyományos mesterségeknek kedvezett az újjáépítés idején. A megközelítőleg két évig tartó fellendülést újabb hanyatlás követte. Nagyobb mértékben, mint korábban bármikor a szénégetés történetében. A kereslet is csökkent, másrészt a létrejövő állami erdőgazdálkodás új retortás szenesítési eljárásokat kezdett alkalmazni. Ennek eredményeként az ősi foglalkozás végveszélybe került, s az 1950-es évek végére csaknem teljesen megszűnt.

17 Sárközi 1980: 88–99.

18 Szilas–Kolossváry 1975: 159.

19 Lásd: munkaszervezet.

Az 1960-as évektől kezdődően az állami gazdaságok újra a hagyományos eljáráshoz nyúltak, kisebb tételben ugyanis kifizetődőbb ez a technika, mert jobb minőségű az előállított szén. Nem a belső piac hívta új életre a hagyományos szénégetést, hanem a kibontakozó exportlehetőségek. A hetvenes évek végétől ez tovább bővült. Az export fő iránya Nyugat-Európa: a Benelux államok, Németország, Ausztria, Svájc. A minőség épp ezért került előtérbe, s újra szükséges volt a szakértelem felelevenítése. Az exportra kerülő faszén nem ipari célokat szolgált, elsősorban a háztartások fogadták. A kereslet növekedéséhez hozzájárult azoknak a háztartási eszközöknek, sütőknek az elterjedése, melyek ezzel a fűtőanyaggal működnek. Az országban folyó szénégetés egyrészt a jó minőséggel, másrészt az eltérő árviszonyokból adódó olcsóságával tudott betörni a nyugati piacra.

Az 1980-as évek derekától az addig állami erdőgazdaságok hatáskörébe tartozó tevékenység, a szénégetés fokozatosan vállalkozók kezébe került, akik még fokozottabban törekedtek a piacok bővítésére. Az 1990-es években a faszénégetés újabb konjunktúrát élt át hazánkban, a piacon azonban várható volt a „keleti tömb” országainak fokozottabb megjelenése. A Szlovákia, Ukrajna, Románia területéről a nemzetközi piacon megjelent faszén alacsonyabb árával visszaszoríthatta a magyar vállalkozókat.

A szénégető telepek területi elhelyezkedése

Az 1992 nyarán folytatott gyűjtőutam során 11 szénégető telepet sikerült meglátogatnom, ahol megfigyelhettem a munkát, ezenfelül három olyan telepre is rábukkantam, ahol az égetés átmenetileg szünetelt.

Elhelyezkedésükre jellemző volt, hogy valamennyi közel feküdt a kiépített, szilárd burkolatú úthoz. Néhány tíz méternél hosszabb földutat egyik boksa-helytől sem kellett megtenni. Ez a szállítás szempontjából nagyon fontos volt, mert a telepek között nem volt olyan, ahol az égetendő fát helyben termelték volna ki. A fa, illetve a faszén fuvarozását így minden időjárási körülmény között lehetett biztosítani, nem akadályozta egy nagyobb esőzés sem a megrakott teherautók mozgását. Természetesen az utaktól távolabb is folyt égetés. Ide főként azok telepedtek, akik kisebb boksák égetésével foglalkoztak. A telepek helyének megválasztásakor a víz közelsége sem volt mellékes. Négy olyan hely volt a vizsgáltak közül, ahol a közvetlen közelben nem volt természetes vízforrás (forrás, patak). Itt teljes egészében lajtkocsi biztosította a szükséges vízmennyiséget. Az ivóvízellátást persze a „természetes vizek” sem oldották meg (Garadna-patak, Szána-patak), mert a vizük emberi fogyasztásra már nem volt alkalmas. Tisztálkodásra még előfordult, hogy felhasználták. A boksák mellett mindig tartottak vizet arra az esetre, ha az tüzet fogna. A patakokból természetesen ez bőven fedezhető volt.

Kik égették a faszenet 1992-ben a bükkben?

A Bükk belsejében, a Répáshuta-Hollóstető körzetében elhelyezkedő telepek közül három a kutatás időpontjában nem adott otthont a tevékenységet folytatóknak.²⁰ A Ménes-lápán, a Hór-völgy bejáratánál dolgozó brigád korábban a Bükk északnyugati lábánál, Csernely falu határában égetett. A további működő szénégető telepekről azt mondták, hogy Répáshuta felé csak „tótok” égetnek. A környéken élők e falu lakosságát hagyományosan szlováknak, vagyis tótnak tartották. Ez a válasz nem alaptalan, de ebben a formában már nem fedte a valóságot. A négy szénégető csapat tagjai valamennyien répáshutai lakosok voltak, ilyen értelemben a „tót” jelzőt következetesen alkalmazták. A falu lakossága azonban a 90-es években már korántsem mondható szlovák ajkúnak. A vegyes házasságok, kiterjedt kereskedelmi kapcsolataik következtében egy széles réteg elmagyarosodása már korábban megkezdődött, ennek különböző fokozatainak tanúi lehettünk.²¹ A település etnikai képén a II. világháborút követő szlovák–magyar lakosságcsere is sokat változtatott. A részben Csehországba, Karlovy Vary környékére telepített répáshutai szlovákok helyére csallóközi magyarok kerültek.

A szénégetők nációja vizsgálatunk szempontjából kevésbé fontos, megállapítható azonban, hogy a mesterséget ezen a vidéken a Felső-Magyarországról betelepültek utódaitól sajátították el. A szakma szókinccsével kapcsolatban több esetben is a szlovák nyelvből származó szavakra bukkanhattunk.²² A Tólápa felett dolgozók mestere a „lamenka” szónál külön ki is hangsúlyozta, hogy „tótul mondják így” a félig elszenesedett fahasábot. A Bükkben és környékén tevékenykedő szénégetőknél is kimutatható volt több elem, mely a Gömör vármegyéből hajdan ide települtekkel mutatott kapcsolatot. Tanúja lehettem ezen a nyáron egy olyan jelenségnek, mely tovább bővítette és színezte a területről nyert képet: a vizsgált régióban két csoport Erdélyből jött szénégető is dolgozott. A Felvidék mellett a 19. század végén Magyarország jelentős ipari központjai voltak Erdélyben is. Ezek a központok – főleg a vasolvasztók – felvevőpiacot jelentettek itt is a „fából nyert szénnek”. Erdélyben a hagyomány szerint magyarok égettek, ez elsősorban arra utalt, hogy a románoknál átvett mesterségként jelentkezett.

Mielőtt azonban ezt az állítást elfogadnánk, érdemes megvizsgálni az erdélyi vasipar létrejöttét. Megszervezésekor a diósgyőri, salgótarjáni (stb.) állami, valamint a részvénytársasági tőkés vasipar volt a mintakép.²³ A felvidéki területekről hoztak azután munkásokat, szakembereket a kialakuló ipari központokba. Ekkor került ide nagy számú szénégető is. Közöttük magyarok és olyan szlovák, morva, német származásúak, akik már hosszabb ideje magyar környe-

20 BNP kutatóház előtt és után, illetve a Rókafarmnál.

21 Gyivicsán 1984: 413.

22 Németh 1980: 23.

23 Kós 1978: 64–72.

zetben éltek. Az ide került mesteremberek kapcsolata – hasonlóan a Bükk környékihez – kimutatható a Felvidék, főleg Gömör iparával. Erdélybe nagyrészt áttételesen, „kettős expanzióval” került tehát ez a munkásréteg. Trianon után ráadásul egy másik nemzetgazdaság keretében tevékenykedtek, s több mint száz esztendővel az expanzió után kerültek vissza újból az egykori szénégetők utódai a Bükk területére. A két erdélyi csoport a Garadna-völgyében és a Szána-pataknál dolgozott 1992 nyarán. Különösen az előbbieket érdekesebbek, mert itt kimutatható volt a több mint két emberöltőre visszanyúló szénégető múlt. Farkaslakáról, Erdélyből származtak mindannyian. Elmondásuk szerint a faluban a férfi lakosok csaknem fele „széneléssel” foglalkozott. A Szána-pataknál dolgozók ismerőseiktől tanulták el a mesterséget, családjukban, rokonságukban nem volt, aki rájuk hagyományozhatta volna. A Garadna-völgyben dolgozott egy idősebb, 69 éves szénégető, akinek már a nagyapja is ezt a „szakmát” gyakorolta. A fiával és a sógorával égettek, nekik azonban már volt más, tanult foglalkozásuk is, s csak egy ideje, kb. 1980-tól folytatták ezt a tevékenységet. Az idős szénégető már az 1930-as években édesapja csapatában segédkezett.

A szénégetők munkaszervezetei 1992-ben

Minden szénégető telepen a munkaszervezés feltétele volt a folyamatos tevékenységnek, ez volt a legnagyobb hatékonyság biztosítója. A munkaszervezésnél két dolog volt meghatározó: 1. Hány fő dolgozik a csoportban? 2. Hány boksát égetnek egyszerre?

A felkeresett telepeken a csoportok létszáma legkevesebb kettő, legtöbb három fő volt. A boksák száma, mellyel egy időben foglalkoztak, szintén kettő, illetve három volt. Egy kivételével valamennyi meglátogatott helyen három boksahely volt kialakítva. A munka hatékonysága akkor nagyobb, ha kevesebb ember több boksával dolgozik. A fent ismertetett adatok szerint ha két fő három boksát éget, akkor volt a munkájuk a leghatékonyabb. Ez egy esetben fordult elő a Szána-pataknál. A legkevesebbé termelékeny ezek szerint a három ember két boksával variáció volt. Erre szintén csak egy példa volt a Méneslápán (Hollóstető) égetőknél. Mivel a két „véglet” csak egy-egy esetben fordult elő, oka volt a „hagyományos” felállástól való eltérésnek. A Szána-pataknál dolgozók Erdélyből jöttek, s ittlétük alatt igyekeztek minél nagyobb pénzkeresetre szert tenni, ezért végezték el három ember munkáját ketten. A Méneslápán tevékenykedők szerződése pedig nem időnyire, hanem csak erre a két boksára szólt.

A vizsgált telepek többségében tehát a „három ember – három boksa” vagy más néven mile kiégetésével találkoztunk, de ez nem azt jelentette, hogy egy boksa feladata egy emberé, ellenkezőleg, mindhárman egy időben ugyanazon a milén dolgoztak.

A Tólapa felett levő telepen találkoztam azzal a szervezettel, amellyel legjobban modellezhető a szénégetők folyamatos munkája három boksával.

Elmondták azonban, hogy a mérettől, faminóségtól, időjárástól függően különböző a kiégés ideje, de ezt a begyújtáskor már meg tudják becsülni, és tervezhetik hozzá a további tevékenységek időpontját. A Tólápa felett három boksával dolgoztak és ezek különböző állapotban voltak látogatásomkor: Az első már szinte kiégett, egy-két napon belül lehet kibontani. A másodiknak, amely még javában füstölgött, egy „jó hete” volt hátra. A harmadik még begyújtatlan, de csaknem kész volt, a szalma is elő volt készítve a betakaráshoz. A föld a boksa körül hantban állt. Ezeknek a boksáknak a kiégési ideje megközelítően két hét, azaz 14 nap volt. Az első tehát 12 napja égett, a második 5 napja, a harmadik begyújtásához pedig akkor készültek.

Munkájukat a három milével a következő módon szerveztek meg: Az elkészült boksát két napon belül tervezték begyújtani. Ezzel egy időben az első boksa kialudt, de ennek még kellett legalább egy nap, hogy „hozzá lehessen nyúlni”. Előfordul, hogy a kihűlt részen egyikük már hamarabb hozzálátott a bontáshoz. A begyújtott boksát közben felügyelni kellett: taposni, szellőzőlyukakkal ellátni. A második, „fél után járó” boksánál eközben a tűz lehúzása, a szabályozás volt a feladat, ennek kiégéséig kb. 1 hét volt hátra. Ez alatt az egy hét alatt: A hét első felében ki kellett bontani a kiégett boksát és zsákokba rakni a faszenet. A hét második felében a kiégett boksa helyére újat kellett építeni. A hét végére a második boksa is kiégett, megkezdődhetett a kibontása. Előtte azonban begyújtották a már elkészült újabb milét. A harmadik kiégéséig pedig még egy hét volt. A fentiek szerint folyt a munka körforgásszerűen a három boksával a szezon idején. Ezen a ponton elérkeztünk ugyanis ahhoz az állapothoz, melyből kiindultunk, mely az első látogatásom idején fogadott.

Ezen a módon biztosított három boksa egy három főből álló csapat számára egész idényben (tavasztól ősziig) folyamatos tevékenységet. A leírt szervezet bizonyítja, hogy nem lehetséges egyikük hosszabb távolléte sem az égetések ideje alatt. A begyújtások megfelelő szervezése lehetővé tette, hogy vasárnaponként egy fő hazamehessen „ebédelni”. Ez általában szombat délutántól vasárnap estig szólt, így minden harmadik héten sorra került egyikük. Természetesen ez csak azokra vonatkozott, akik falujuk közelében dolgoztak.

A szénégetés szakirodalmában találkozhatunk 4-5 fős csapatok említésével is.²⁴ Nagyobb létszám esetén nem a boksák nagyobb számára kell gondolni. Ezeknél a brigádoknál („partiknál”) a szénégetők maguk végezték a fa kidöntését és szállítását is.²⁵ A csapat öt tagja közül kettő ezzel foglalkozott, s a másik három feladata volt az égetés.

A Bükk szénégetőinél a „családi” munkaszervezet is láthatóvá vált a kutatás során. A felkeresett csoportoknál hat esetben közelebbi-távolabbi rokon volt a munkatárs. Három helyen dolgozott együtt apa és fia, egy telepen testvérpár. A vér szerinti rokonokon kívül legtöbbször a sógor csatlakozott a csapathoz. A teljes egészében rokonokból álló partik:

24 É. Kovács 1973: 172–185.

25 Paládi-Kovács 1988: 77–78.

Telephely/csoport	Rokoni szálak
Tólápa feletti	Két testvér és a „mester” sógora
Garadna-völgy	Apa, fia és a fiú sógora
Ménes-lápa	Apa, fia és az apa testvére

A csoportokban munkamegosztás uralkodott. Az interjúk során azonban minden esetben kiderült, hogy ki a vezető. A rokoni kapcsolatoknál ez nem feltétlenül az apa vagy testvéreknél az idősebb, mint erre a családok felépítéséből következtethetnénk. A vezetőt elsősorban a tapasztalat jelölte ki. Fontos a munkabírási, illetve az erdőgazdaságokkal, vállalkozókkal, értékesítőkkal való kapcsolat során a leleményesség.

A Garadna-völgyi, erdélyi csoportnál a fiú volt a vezető, bár az apa több munkatapasztalattal rendelkezett. A fiú azonban nagyobb munkabírási volt és főleg: „jobban kiismeri magát a magyarországi viszonyok között”. Ménes-lápán az apa volt a vezető: „ő szerezte a munkát”, a megrendelők őt ismerték hosszabb ideje.

A Tólápa felett dolgozókat a fiatalabb testvér vezette: ő intézi az erdőgazdaság felé az „ügyeket”, az adózást is. „Neki már van családja”, a bátyjának meg nincs. A Szána-patak mentén dolgozó két férfi az ügyintézésben és a munkában is teljesen egyenrangú, közöttük alá-fölé rendeltség nem alakult ki.

Az időjárás hatása a szénégetők munkájára

A vizsgált csoportok közül a Bükk területén egyik sem égetett télen. A szénégetést valamennyien nagyjából március elejétől október végéig folytatták. Az időszak, ha igazán pontosak akarunk lenni, naptári hónapokhoz, időpontokhoz nehezen köthető. A dologidőt elsősorban az időjárás szabta meg. Amikor felenged a talaj, olvad a hó, akkor költöztek ki, s egészen a nagyobb fagyokig a telephelyen laktak és dolgoznak. Előfordult már, hogy december elején még „engedett az idő”, ez azonban ritka volt, rendszerint október végén, november elején a munka befejeződött.

Találhattunk említést a szakirodalomban arról, hogy Mályinka környékén télen is folyt a munka.²⁶ A téli fagyok nem tették lehetetlenné az égetést, akadályt jelentettek viszont azért, mert a boksa betakarásához szükséges földet fagyottsága miatt nehezebb biztosítani. A télen is dolgozókról feljegyezték, hogy idénymunkások, és csak a mezőgazdasági munkák szünetében folytatják ezt a tevékenységet.²⁷ Ebben az évszakban az említett akadály miatt kevesebb faszenet lehetett előállítani.

²⁶ Lajos 1956: 24.

²⁷ Kós 1978: 64–72.

Nagyobb milék égetése is lehetséges volt a fagyok elmúta előtt. Október végén, amikor az utolsó munkálatokat végezték, felépítettek és földdel betakartak egy-két boksát. Ezek begyűjtására abban az évben már nem került sor. A kész boksák „kiteleltek”. Tavasszal, amikor várhatóan két-három hét volt hátra addig, hogy a levegő hőmérséklete tartósan nulla fok felett maradjon, a szénégető megkezdhette munkáját. Ezzel a módszerrel a téli kényszerpihenő ideje akár egy hónappal is megrövidülhetett. A Garadna-völgyben dolgozó farkaslakai szénégetők a Bükkben még nem alkalmazták ezt az otthon korábban bevett módszert. Ennek oka az volt, hogy a magas tűzifaárak mellett kockázatosnak tartották a jó minőségű hasábfa egész télen keresztül őrizetlenül való tárolását.

Mennyiség és minőség

A keletkezett faszén mennyisége a kiégetett fáéval arányos. Egy köbméter fából átlagosan 150-170 kg faszenet állítottak elő. Ez elsősorban attól függött, hogy a felhasznált faanyag mekkora volt a víztartalma. Szárazabb anyagból több faszén volt nyerhető. A létrejött faszén minősége – bár nincsen nagy különbség – nem teljesen azonos. A boksa felszínéhez közelebb lévő, illetve a gyújtás környékén keletkezett faszén kalóriája kisebb a többinél. Ennek oka a gyorsabb égésben keresendő, az eltérés azonban annyira kicsi, hogy nem tetek különbséget közte a csomagolásnál sem. A félig kiégett méterfákat összegyűjtötték és félrerakták a következő mile gyújtásához. A szétterített faszenet még húlni hagyták egy napig. Voltak olyan darabok, melyek belseje valamilyen fabetegség, például „göcsört” miatt tovább izzott, ami a felszínén nem látszott. Eltávolításukhoz szakértő szemre volt szükség. A kihűlt és átválogatott szén elszállítása műanyag zsákokban történt.

Munkáltatók és kereskedelem

A II. világháború előtt a terület szénégetői az uradalmak megbízásából dolgoztak. Az 1940-es évek második felétől ezt a szerepet a megalakuló erdőgazdaságok vették át. Ezek a szervezetek – bár változó hatáskörrel – máig működnek. Kutatásaim főként a Lillafüredi, illetve a Szilvásváradai Erdőgazdaság területein folytak. Mindkét területen voltak olyan szénégetők, akik az erdőgazdaságok bér munkásaként dolgoztak az 1990-es években. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a szénégető csak a boksák kiégetésére szerződött, minden más tevékenység²⁸ az erdőgazdaság feladata volt.

Ezen a módon már évtizedek óta működő szervezetbe főként a rendszerváltást követően, több ponton vállalkozók kapcsolódtak be. A szilvásváradai régió-

28 A fa kitermelése, szállítása, széna beszerzése, szállítása, a kész faszén fuvarozása, kereskedelme.

ban egy vállalkozónak – aki több csapatot is foglalkoztatott – tevékenységi köre ettől nagyobb volt. A kft. a szénégető területet bérelte és a fát vásárolta az erdőgazdaságtól. A szénégetők a kft. alkalmazottai voltak. A különbség az előbb említett szervezethez képest az volt, hogy a lillafüredi kft. a saját csomagolóhelyére szállította a faszenet, Kazincbarcikára, és ők végezték az értékesítést is. Felmerült a kérdés: Miért nem foglalkozott a szilvászvárad területen működő vállalkozó az értékesítéssel is, holott ezzel jóval nagyobb haszonhoz juthatott volna? A válasz a faszén kereskedelmének piaci viszonyaiban volt keresendő. A termék belföldi felvevőpiaca nagyon szűk volt ebben az időszakban. Az előállított mennyiség több mint 90%-a nyugati országokba került. Az exporthoz viszont külkereskedelmi engedélyre volt szükség. A kft. rendelkezett ezzel, de a vállalkozó nem.

A Bükk területén az 1990-es évek elején előállított faszén mennyiségét nehéz lenne megbecsülni. Az itt működő cégek nem szívesen adtak ezzel kapcsolatban információt, melynek oka az, hogy az ágazat a nyugati kereskedelemből óriási profithoz jutott. A haszon legkevésbé azoké volt, akik a faszenet előállították. 1992-ben 1 tonna szénért 2200–2800 forintot fizettek a szénégetőknek. Kiskereskedelmi forgalomban a csomag faszén ára ekkor 220 forint körül volt, melyért a szénégetőknek legjobb esetben 10-12 forintot fizettek. Az export célországai elsősorban Belgium, Németország, Svájc és Ausztria voltak, ahol a háztartásokban használták fel. Az „egészséges táplálkozás” jelszavával együtt terjedtek Nyugat-Európában a természetes tüzelőanyaggal üzemelő sütők. Magyarországról már csomagolva 3-4-5 és 10 kilós zsákokban került kiszállításra a faszén. Megkezdődött a rendszerváltás után belföldön is a forgalmazása. Ezt a Shell benzinkúthálózat üzletei végezték. Fogyasztói között is jelentősebb számban a nyári időszakban hozzánk érkező külföldiek voltak. A hazai kereskedelem ebben az időszakban kezdte meg a faszéntüzelésű sütők, grillek forgalmazását. Ez a későbbiekben a kereslet bővülését hozta, de megjelent az olcsóbb export faszén, ami nem segítette a hazai termék értékesítését.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bárczy Zoltán 1959: *Fejezetek a Borsodnádasi Lemezgyár történetéből*. Miskolc.
- Borovszky Samu 1907: *Gömör-Kishont vármegye monográfiája*. Budapest.
- Csőre Pál 1980: *A magyar erdőgazdálkodás története. Középkor*. Budapest.
- Erdélyi Zoltán 1959: Az erdő néprajza. In: *Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez 3*. Budapest, 44–45.
- É. Kovács László 1976: Erdei munkások életviszonyai Gömörszőlősen a XX. század első felében. In: Dobrossy István (szerk.): *Foglalkozás és életmód*. Miskolc, 143–157.
- É. Kovács László 1973: Szénégetők. In: *Lakóhelyünk* Ózd IV. Ózd, 172–185.

- Gyivicsán Anna 1984: Etnikai fejlődésváltozatok Répáshután. In: Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.) 1984: *Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben*. Miskolc. 409–434.
- Heckenast Gusztáv 1989: Bányászat és ipar. In: *Magyarország Története 4/2*. Budapest. 627–640.
- Hegy Imre 1978: *A népi erdőkiélés történeti formái*. Budapest.
- Kolossváry Szabolcsné 1975: A magyar erdőgazdaság történelmi fejlődése. In: Kolossváry Szabolcsné (szerk.): *Az erdőgazdálkodás története Magyarországon*. Budapest. 15–79.
- Kós Károly 1972: *Népélet és néphagyomány*. Bukarest.
- Kós Károly 1978: Lápos vidéki szénégetők és szénégetés. In: *Népismereti Dolgozatok 1978*. Bukarest, 64–72.
- Lajos Árpád 1956: Szénégetés a Bükkben. In: Komáromy József (szerk.): *Herman Ottó Múzeum Közleményei 4*. Miskolc, 1–30.
- Németh Marietta 1980: A mályinkai szénégetés szakszókincse. In: Hajdú Mihály (szerk.): *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 2*. Budapest.
- Paládi-Kovács Attila 1988: Életmód, foglalkozás, nemzetiség. Bányászat és erdei iparúzés a régi Gömörben. Debrecen.
- Paládi-Kovács Attila 1990: Gömöri szénégetők. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom XV*. Budapest. 127–153.
- Petercsák Tivadar 1982–83: A paraszti erdőhasználat néprajzi kutatása Észak-Magyarországon. In: Bodó Sándor (szerk.): *Agria XIX*. Eger, 375–392.
- Petercsák Tivadar 1989–90: Szénégetés Észak-Magyarországon. In: Bodó Sándor – Petercsák Tivadar (szerk.): *Agria XXV-XXVI*. Eger, 499–536.
- Sárközi Zoltán 1980: A vasgyár és a szénbányászat tájalakító hatása és a település fejlődése. In: Berend T. Iván (szerk.) *Ózdi Kohászati Üzemek története*. Budapest, 88–99.
- Soós Imre 1955: Vasércbányák és vashámorok a Bükk-hegységben In: *Bányászati Lapok 7-8*. Budapest, 427–432.
- Szilas Géza – Kolossváry Szabolcsné 1975: A diósgyőri kincstári uradalom erdőgazdálkodása. In: Kolossváry Szabolcsné (szerk.): *Az erdőgazdálkodás története Magyarországon*. Budapest, 140-174.
- Viga Gyula 1985: Történelmi néprajzi adatok a Kelet-Bükk falvainak erdöléséhez. In: Csorba Csaba (szerk.): *Borsodi Levéltári Évkönyv V*. Miskolc, 341–362.